

Marx: een groene jongen?

**(uit L'Ecologiste, januari 1984,
vertaald door Christine Dury en Ivan Ollevier)**

Het marxisme en de groene beweging vormen de twee grote kritische analyses van het kapitalisme. Hebben ze gemeenschappelijke punten? Wat zijn hun verschillen? En terwijl het marxisme vandaag duidelijk zijn impasses en zwakheden vertoont, vragen wij ons af waar de groene beweging de draagster is van bepaalde opvattingen van Marx (geen rekening houdend met die van de marxisten zelf).

M.a.w. zou Marx vandaag een groene jongen zijn?

1983, het jaar van de honderdste verjaardag van de dood van Karl Marx is voorbij. De lampen van de ontelbare officiële plechtigheden zijn gedoofd. Het gemompel van eindeloze academische colloquia is verstild. Men heeft eer bezwezen in de meest verscheidene omgevingen en tegengestelde sferen aan hem die, of men dat nu graag of niet graag toegeeft, één van de doordringendste analisten en één van de invloedrijkste critici was van de industriële maatschappij.

Het ogenblik is dus niet slecht gekozen om, terwijl de linkse intelligentsia één van haar meest penibele momenten sedert decennia aan het beleven is, zich vragen te stellen omtrent de verklaringen die door dit vage geheel dat het ecologische gedachtengoed vormt, ondersteund worden.

Met dit specifiek zich op Marx beroepend onderzoek gaat het er om te proberen, meer in het algemeen, de intellectuele relaties te verhelderen die tussen elkaar de twee grote tradities van de kritiek op het kapitalisme, de oude kritiek (de socialistische) en de nieuwe (de ecologische) bepalen.

Het gaat er, m.a.w. om de analyses die de progressistische en alternatieve bewegingen van onze maatschappij uitmaken en de toekomst die zij eraan toebedelen, te confronteren. In de volgende paragrafen zal ik vanzelfsprekend niet aarzelen om deze problematiek aan te snijden. Ik zal integendeel proberen tot de kern van de zaak door te dringen.

1. Het paroxisme van de produktiviteit

Op het eerste gezicht is de kloof tussen de twee analyses zeer groot. Eerst en vooral zou men zich veel moeite moeten getroosten om bij Marx, die schreef in een tijd waarin de Far West nog maar amper veroverd was, een bewustzijn te vinden dat begaan is met het risico van de uitputting van de natuurlijke hulpbronnen. Zijn werk is op dit vlak zelfs een achteruitgang in vergelijking met dat van zijn voorganger David Ricardo, wiens 'wet van de tendentiële daling van de winstvoet' (wat geherinterpreteerd werd door Marx in een totaal andere betekenis) precies tot uiting bracht dat met de groei van de produktie, men zich tevreden zou moeten stellen met een steeds schraler wordende natuurlijke rijkdom. Bovendien vormt de afbraak van de natuurlijke en menselijke omgeving, waarvan hij soms de gruwelijkheden beschrijft, voor hem slechts één aspect van het lijden van het proletariaat tussen vele andere, — aspect dat maar het onvermijdelijke bijproduct is van de voltooiing door het kapitalisme van zijn historische taak. Dit betreuren zou het bewijs leveren van een retrograde houding, die Marx onophoudelijk aanvalt.

Hier raken wij een erg fundamenteel punt aan. Voor het historisch materialisme, de marxistische theorie van de geschiedenis, is de geschiedenis van de mensheid voor alles de geschiedenis van de ontwikkeling van de produktiekrachten. De produktiewijzen die Marx noemt — oercommunisme, slavernij, feodaliteit, kapitalisme, socialisme — komen te voorschijn en verdwijnen, naargelang zij in staat of niet in staat zijn op een gegeven ogenblik en voor zover mogelijk, de produktieve krachten van de gemeenschap te ontwikkelen. Als voor Marx het kapitalisme veroordeeld is, dan komt dat bvb. niet doordat de arbeidersklasse onderdrukt en uitgebuit wordt. Het komt integendeel doordat op een gegeven ogenblik van zijn evolutie het niet in staat blijkt adequaat de ontwikkeling van de produktiekrachten te bevorderen. En als het socialisme is (gebaseerd op het gemeenschappelijk bezit van de produktiemiddelen) dat het kapitalisme (dat gebaseerd is op het privé-bezit van de produktiemiddelen) moet en zal vervangen dan komt dat doordat, gegeven de produktieve ontwikkeling die al is bereikt, dat het best geplaatst is om deze bevordering te verzekeren.

Het is deze theorie van de geschiedenis die Marx en de marxisten toelaat de klassenstrijd en de revoluties, de bovenbouw en de ideologie te interpreteren. Zij is het die hen in staat stelt het verleden te verklaren, het heden te situeren en op de toekomst vooruit te lopen. Maar wat vertelt deze theorie anders dan wat geen enkele liberale denker ooit heeft durven zeggen, wat is zij anders dan de meest zuivere en geestdriftige uitdrukking van wat de ecologisten gewoon zijn het produktivisme te noemen? De aan de mensheid toegewezen, tegelijk wenselijke en onvermijdelijke horizon, het doel waarnaar bewust of onbewust de arbeiders- en andere progressieve bewegingen streven is de ont-ketening van de produktieve macht, veranderaar van de mens-

heid! Op het eerste gezicht althans bevinden wij ons nu aan de antipoden van het ecologische gedachtengoed.

2. Het afschaffen van de arbeid

En nochtans treffen we bij Marx nog een andere dimensie aan, die hij overigens deelt met deze van zijn tijdgenoten die hij met afkeer als 'utopische socialisten' betitelt. En deze dimensie, die moeilijk te verzoenen lijkt met hen van wie er zopas sprake was, heeft alle kans de ecologisten aan te trekken, net zoals de eerstgenoemde dimensie hen afstootte.

Zowel in zijn geschriften uit zijn jeugd als in de beroemde 'Manuscripten van 1844' en in zijn 'Kritiek op het programma van Gotha' (1875) — maar niet in zijn belangrijkste werk 'Het Kapitaal', waarvan het enige beëindigde boekdeel gepubliceerd werd in 1867 — geeft Marx verschillende keren uitdrukking aan de idee dat de vooruitgang van de produktiekrachten, en dus meer bepaald de overgang naar het socialisme, verre van zelf een eindpunt te zijn, slechts het middel zou vormen om het ware streefdoel te bereiken: het toekomen aan het ultieme stadium van wat hij 'de gemeenschappelijke produktiewijze' noemt. Welnu, wat dat stadium bepaalt, is de volledige vrijheid, de volledige desaliënering van de mensheid, in die zin dat de activiteiten van man en vrouw geen nood meer zouden hebben aan externe dwang en materiële stimulansen. Om de formule van Marx te hernemen: een dergelijke samenleving zou, zonder daarom zijn ondergang tegemoet te gaan, in zijn vaandel kunnen schrijven: 'Door ieder, naar zijn mogelijkheden, voor ieder, naar zijn behoeften'.

Verscheidene verspreide opmerkingen in zijn werk wijzen erop dat er voor Marx twee complementaire manieren bestaan om zich naar dit 'ultieme stadium' voort te bewegen, waarbij buiten beschouwing gelaten wordt of het wel volledig bereikt kan worden. De eerste manier bestaat erin de werktijd te verkorten, het deel van hun bestaan dat man en vrouw aan 'autonome' activiteiten kunnen wijden te doen toenemen in verhouding tot de tijd die zij moeten doorbrengen in de sfeer van de 'arbeid'. De tweede manier bestaat erin de kwaliteit van het werk en zijn intrinsieke aantrekkingskracht ervan op de arbeiders te verhogen, door de noodzaak te verlagen om hen te motiveren voor het werk door externe dwang en vergoeding.

De menselijke activiteit desaliëneren is, parallel daarmee, de abstracte werksfeer beperken en de kwaliteit ervan doen toenemen. M.a.w. het werk afschaffen langs twee convergente wegen: door ervoor te zorgen dat het steeds minder plaats inneemt in het leven en door te zorgen dat er steeds minder werk is.

3. Produktiviteit, nulgroei en leefmilieu

Welnu, voor Marx — en hier sluiten we aan bij de boven aangehaalde eerste dimensie — is er een fundamentele voorwaarde die vervuld moet worden voor dit afschaffen van het werk, voordat de bevrijding van de aliënatie en de duizendjarige slavernij min of meer de utopie zou vervangen: het is de ontwikkeling van de produktiekrachten. Maar opdat een dergelijke bewering zin zou hebben dient die ontwikkeling niet geïnterpreteerd te worden in termen van groei, maar wel in termen van haar tegengestelde. Wat onbetwistbaar vereist is om de duur van de arbeid te kunnen verkorten en de kwaliteit van het werk te verhogen, is een groei van de produktiviteit van de arbeid in de breedste betekenis. Het is noodzakelijk dat technieken en organisatiemethodes van de arbeid (zelfbeheer, . . .) worden ingevoerd, die toelaten de nodige goederen te produceren met steeds minder arbeid, maar ook met steeds minder pijnlijke arbeid. Het zou tot niets dienen, vanuit het gezichtspunt van het beoogde objectief, de kwantiteit noodzakelijke arbeid te verlagen als de kwaliteit proportioneel eveneens lager komt te liggen.

De groei van de produktiviteit (in deze brede betekenis) is dus een noodzakelijke voorwaarde voor het progressief afschaffen van de arbeid. Maar het is geen voldoende voorwaarde. Het is evident dat als deze toename zich inderdaad volledig vertaalt in een groei van de produktie, het leven zeker niet 'ont-arbeid' wordt. Meer goederen worden geproduceerd, maar de arbeid blijft even lang en pijnlijk als voorheen. En het is hier dat de ecologie de grote bevrijdingsidee, de desaliënatie die door de vurige socialisten uit de 19de eeuw werd uitgedacht, ter hulp komt. De onoverkomelijke hindernissen waaraan de voortdurende groei zich stoot — uitputting van de grondstoffen, pollutie, internationale spanningen, financiële chaos — wijzigen hun utopie in een overlevingsvoorwaarde. Vandaag de dag is het niet meer irrealistisch de mensen te vragen op te houden steeds meer te willen. Het is niet meer irrealistisch te vragen dat 'de ontwikkeling van de produktiekrachten' aangewend zou worden om de arbeidsduur te verkorten en de pijnlijkheid van de arbeid massaal te verkleinen, in plaats van de massa produktiegoederen te doen toenemen. Dit vragen, de 'nulgroei' eisen, is een dwingende noodzaak geworden. En deze noodzaak, zo onheilspellend als hij soms mag lijken, is de drager van hoop: de hoop dat de vraatzucht van het 'altijd meer' zal ophouden de emancipatorische mogelijkheden te vernietigen zonder de technologische vernieuwingen teniet te doen.

Het feit dat men iets zou moeten doen impliceert niet dat men het ook zál doen. Dat slechts één beperking van de globale groei noodzakelijk zou zijn, impliceert niet dat elke ('ontwikkelde') natie, dat elk individu klaar zou staan om het te aanvaarden. En het is hier dat een ander groot, typisch ecologisch thema tussenbeide komt: de bescherming van de omgeving. Want wat een vermindering, zelfs een stagnatie van het 'reële inkomen' onaanvaardbaar

maakt (zeker als het gepaard gaat met een toename van de vrije tijd) is precies het natuurlijke en menselijke verval van het leefmilieu. Als je geklemd woont tussen een autoweg en een vuilnisbelt, hoe kun je dan het perspectief om over meer vrije tijd te beschikken aantrekkelijk vinden als je daarenboven niet het perspectief hebt over een hoger inkomen te beschikken en dus te kunnen ontsnappen (lichamelijk en/of geestelijk) aan het afmattende milieu waarin je leeft.

De groei op lange termijn van het reële inkomen tegenhouden is enkel sociaal en politiek aanvaardbaar indien een vrije tijd van hoge kwaliteit opnieuw gratis beschikbaar wordt, d.w.z. als de plaats waar men woont weer de plaats wordt waar het goed is om te wonen.

4. Produktivisme noch collectivisme

Dus, de beschouwing vanuit realistisch standpunt van het oude emancipatorische ideaal dat Marx deelt met de utopische socialisten, leidt ertoe dat drie fundamentele voorwaarden in de verf worden gezet. De desaliënering van de mensheid, ervaren als het progressief afschaffen van de arbeid (en natuurlijk niet van elke activiteit), vereist een groei van de produktiviteit, die ervaren wordt als een vermindering van het menselijke lijden, vereist om een gegeven hoeveelheid goederen te produceren. Zij vereist ook dat de opgelegde grenzen aan de groei van de produktie de mensen dwingen de groei aan te wenden, niet om de goederenstroom te doen zwellen, maar om de duur en de pijnlijkheid van de arbeid te doen afnemen. Zij vereist ook ten slotte, om toe te laten dat de goederenstroom zou ophouden te zwellen, dat het leefmilieu drastisch verbeterd wordt. Het blijkt langs die weg te zijn dat de alarmkreeten en de aanmaningen van de ecologisten vandaag geïnterpreteerd kunnen worden in het perspectief van een duidelijke hervatting van de kritiek na meer dan 100 jaar industriële samenleving, en het bevrijdend ontwerp dat eruit is geboren.

Bovendien — en het is voor hen niet minder interessant — is het voor hen verre van evident dat het gemeenschappelijke bezit van de produktiemiddelen, waardoor het 'socialisme' of 'collectivisme' gewoonlijk wordt gedefinieerd, het beste middel is om de produktiviteit (in de betekenis zoals hierboven aangegeven) te doen toenemen. Of dit nu beschouwd wordt vanuit het oogpunt van de technologische vernieuwing (die inderdaad toelaat de arbeidsduur te verkorten) of vanuit het oogpunt van de alternatieve ondernemingen (die toelaten de kwaliteit te verhogen), toch doet de historische ervaring twifelen aan de superioriteit van het principe van de geplande economie tegenover dat van de markt-economieën. Voor de ecologisten is het met andere woorden helemaal niet uitgesloten dat het kapitalisme een behoorlijk en veel doeltreffender middel vormt dan het reële socialisme (niet het 'gedroomde' socialisme) om de produktiviteit (in de hoger genoemde betekenis) te doen toenemen, door middel van het wurgen van de groei en het behoud van het leefmilieu

en de oude emancipatorische droom te realiseren van de utopische socialistten en Marx zelf.

Produktivisme noch collectivisme: als hij vandaag leefde, zou Karl Marx het ongetwijfeld moeilijk hebben om de geschetste conclusies te onderschrijven. Maar niemand beweert dat zijn analytische vermogen en zijn zin voor historische beweging niet de overhand zouden nemen. Niemand zegt dat, de meest dierbare overtuigingen van zijn meest gelovige erfgenamen daargelaten, hij zich niet zou voegen, zelfs in de naam van zijn fundamenteelste politieke opzet, bij de afwijkende meningen van de grote ecologische denkers, van Schumacher tot Gorz, van Illich tot Bahro. Niemand zegt dat hij niet een deel van zijn immense energie zou wijden aan de totstandkoming van een Internationale der Ecologie, als er hem 's avonds tenminste nog energie zou resten, na een dag (half-time) op de banken van het British Museum te hebben gewerkt, na het uitzetten van zijn bonenstruiken in zijn moestuintje in Hampstead, en na de tochtjes per fiets met zijn drie dochters en het accordeonspelen op het buurtfeest.